

roких кругов интеллигенции. Она, вне всякого сомнения, окажет значительную помощь партийным, советским работникам, мастерам искусства в усилении коммуни-

стического воспитания трудящихся города и деревни.

Алексей ВЕРБИЛО, Иван ЗАХАРОВ,
Валентин МАИИ

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1983.1.08>

VÄITEKIRI TALLINNA 18. SAJANDI RAHVASTIKUST

Csaba János Kenéz. Beiträge zur Bevölkerungsstruktur von Reval in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (1754—1804). Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Dr. phil., vorgelegt dem Fachbereich Geschichtswissenschaft der Johannes-Gutenberg-Universität zu Mainz, Marburg/Lahn, 1978.

Möödunud kümnendil Saksa Föderatiivses Vabariigis ilmunud Tallinna uusaega käsitlevatest uurimustest tuntakse meil veel vähe ungari päritoluga saksa ajaloolase Csaba János Kenézi 1980. aastal kaitsitud dissertatsiooni «Lisandusi 18. sajandi teise poole (1754—1804) Tallinna rahvastiku struktuuri uurimisele». Tegemist on Cs. J. Kenézi doktoritööga, mis kuulub tervikuna ajaloolise demograafia valdkonda, erinevalt teistest hiljaaegu ilmunud Tallinna ajalugu uurivate ajaloolaste (J. D. v. Pezold, S. Hartman, G. Etzold ja O.-H. Elias) töödest, kus elanikkonnaga seotud küsimusi on puudutatud riivamisi, tavaliselt muu problemaatika kõrval, ühe peatüki ulatuses.

Eesti lugejale pakub vaadeldav uurimus kahtlemata huvi. On ju meil ajaloolise demograafia peamiseks uurimisobjektiks olnud talurahvas (H. Ligi, H. Palli, S. Vahtre, J. Kahk, H. Uibu), 17.—18. sajandi linnarahvastik on leidnud märksa tagasihoidlikumalt käsitlemist. Nimetada võiks vahest ainult J. Linnuse ja R. Pullati lühiuurimusi Tallinna ja teiste linnade 18. sajandi elanikkonnast, millega ka siin vaadeldava töö autor näib olevat hästi tuttav.

Töö ajalised piirid ja uurimismeetodi¹ valik on suuresti sõltunud allikate kättesaadavusest (l. 2, 3, 7), mistõttu autor ei pea sugugi võimatuks, et edaspidised uurimused võivad mõningaid tema tulemusi korrigeerida ja täiendada (l. 108). Kasutatud allikatest on olulisimad olnud *Bundesarchiv*'is Koblenzis säilitatavad Tallinna elanikkonna loendid 1754., 1763., 1772. ja 1773. aastast, 1786. aasta maksualuse rahvastiku pereloend ja asehalduskorraaegne kodanikeraamat. Selle kõrval on autor rikkalikult kasutanud kaasaegset kirjandust (A. W. Hupel, H. Blum jt.).

Meile enim huvi pakkuvatest küsimustest peatugem esmalt elanikkonna arvukusel. Kenézi andmeil ei saavutanud Tallinna all-linna elanike arv kogu vaadeldava perioodi vältel 1708. aasta taset (l. 32), küll on aga teada, et Tallinna elanikkonna koguarv (koos Toompeaga) oli sellal suurem Põhjasõja-eelsest. Ka ei olnud linnarahvastiku juurdekasv järjepidev. Nii oli elanike arv vähenenud 1763. aastaks 1754. aastaga võrreldes 9,5% ning püsis sel tasemel veel 1770-ndate algul. Eelkõige toimus see tagasimineku linna alamkihtide arvel (l. 17, 25). Põhjusena nimetab Kenéz 1750-ndate aastate ikaldusi ning loomade ja inimeste seas levinud taude, aga ka Seitsmeaastase sõja kaudseid mõjusid, mis ei puudutanud tõenäoliselt mitte ainult maad, vaid ka linnarahvastikku, eelkõige selle vaesemaid kihte (l. 17—18). Kindlasti tuleks nendele põhjustele lisada 18. sajandil tugevnenud pärisorjuslikud tendentsid, mis võisid maaelanike juurdevoolu tõkestades märgatavalt pidurdada linna alamkihtide kasvu. Samas ei tohi aga pärisorjuse tähendust ülemäära suureks pidada; ilma maarahva asumiseta linna on üsna raske mõista eesti soost linnarahva kujunemist.²

18. sajandi teisel poolel ei kasvanud

¹ Uurimuses on rakendatud Gerhard Mackenrothi kirjeldatud agregatiivmeetodit. Vt. *Mackenroth, G. Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung. Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Abteilung Staatswissenschaft.* Berlin; Göttingen; Heidelberg, 1953, 531 lk.

² Vrd. *Pullat, R. Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jh. — Rmt.: Проблемы развития социально-экономических формаций в странах Балтики.* Tallinn, 1978, lk. 174.

suhteliselt kiiresti mitte ainult Tallinna rahvastik, mitmes väikelinnas oli kasv veel märksa ulatuslikum. Kui Tallinna all-linna elanikkond suurenes 1763. aasta 5638-lt 1782. aasta 6740-ni, s. o. 19,5%, siis näiteks Paide elanike arv kasvas 279-lt 1764. aastal 440-ni 1782. aastal, s. o. 57,7%, Paldiskis vastavalt 125-lt 215-ni, s. o. 72%, ja Lihula alevikus 96-lt 213-ni, s. o. 122%.³ Ilmselt näitab selline suur elanike juurde-

vool märksa hilisemat möödunud Põhja-sõja ja katku toimest vabanemist kui Tallinna puhul. Tallinna elanikkonna juurdekasv on sel perioodil protsentuaalselt ligilähedane maarahvastiku arvukuse suurenemisele (23,9%).⁴

Huvitavaid võrdlusvõimalusi pakub Kenézi esitatud Tallinna, Riia ja Rakvere maakihelkonna elanikkonna vanuseline struktuur (%)⁵:

	Tallinn (1786)	Riia (1782)	Rakvere maakhh. (1782)
Kuni 14 a.	34,1	28,1	38,3
15—60 a.	60,0	63,7	53,8
Üle 60 a.	5,8	8,2	7,9

Nii Tallinna kui ka Riia näitajate võrdlus Rakvere maakihelkonna omadega annab ilmekalt tunnistust sellest, et tööjõulise elanikkonna osakaal oli linnades suurem kui maal. Seletub see täiskasvanud rahvastikuosa sisserändega (Riiga oli see suurem kui Tallinna, kuivõrd ka oma majandusliku tähtsuse poolest ületas Riia Tallinna tunduvalt).

Raskemini teostatavaks on osutunud uurimuse teine peatükk — «Loomulik rahvastikulikumine» (l. 40—59), sest Tallinna koguduste meetrikaraamatud ei ole olnud autorile kättesaadavad. Tema käsutuses on siiski olnud rea aastate sündide ja surmajuhtude summaarsed kokkuvõtted, peale selle on ta tuginenud nii kaasaegsete kui

ka hilisemate ajaloolaste avaldatud materjalidele. Teatud ülevaatliku pildi nende põhjal siiski saab. Kuivõrd usaldusväärsed need summaarsed kokkuvõtted on, seda on siinkohal raske ütelda. Kui Eesti maakoguduste meetrikaraamatuid on allikakriitiliselt vaadeldud H. Palli,⁶ siis linnakoguduste kirikuraamatud ei ole analoogilist lähenemist leidnud. On küll nenditud surmajuhtumite mitmekordset sissekandmist,⁷ kuid raskused tekivad ka sündide ja abi-elude arvestamisel. Teatud juhtudel ei ole kummalgi abiellu astuval poolel linnaga mingeid seoseid, mis laseksid neid linnaelanike hulka arvata (see kehtib nii aadlike kui ka mitteaadlike kohta). Sama esineb ka sündide registreerimise puhul, isäranis väljaspool abiellu sündinutega, kui lapse ema on pärit maalt või hoopis teisest linnast. Igal juhul tuleks summaarsete kokkuvõtete tegemisel sääraseid juhtumeid arvestada, isegi siis, kui need oluliselt ei muuda muidu saadavaid tulemusi.

Elanikkonna mehaanilist liikumist käsitledes tugineb Kenéz peajaslikult G. Adelheimi publitseeritud kodanikaraamatule, mistõttu saadud tulemused käivadki eelkõige kodanikkonna kohta. Näiteks oli asehalduskorra ajal Tallinna kodanikeks astunuist 25,5% pärit Venemaalt. Siit tekib kohe küsimus Tallinna vene rahvusest elanikkonna kujunemisest ja jagunemisest erinevatesse sotsiaalsesse kihtidesse 18. sajandil, mida tõenäoliselt allikate nappus ei ole lasknud autoril tervikuna lahendada.

Edasi vaatleb autor Tallinna elanikkonna sotsiaalset struktuuri, peatudes eraldi kaupmeeskonnal, literaatidel, käsitöölistel ja alamatel kihtidel. Et see tundub olevat uurimuse kõige õnnestunud osa, siis pea-

³ *Wrede, C. H.* Collectanea Estonica, l. 510—512. Käsikiri ENSV TA Teadusliku Raamatukogu Baltica ja haruldaste raamatute osakonnas.

⁴ *Ligi, H.* Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil. — Rmt.: Uurimusi Läänemere- ja Põhjalaal I. TRU Toim., nr. 316, Tartu, 1973, lk. 231—301.

⁵ Riiaast on andmeid ainult Peterburi eeslinna kohta. *Brambe, R.* Rīgas iedzīvotāju feodālisma perioda beigās. 18. gs. beigās — 19. gs. primā puse. Rīga, 1982, lk. 126; *Vahre, S.* Talurahva vanuselise koostise Eestis hingeloenduste andmeil. — Rmt.: Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971, lk. 262.

⁶ *Palli, H.* Eesti meetrikaraamatute töötlemise meetodikast. — Rmt.: Ajaloolise demograafia probleeme Eestis. Tallinn, 1973, lk. 45—62.

⁷ *Pullat, R.* Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jh., lk. 170; *Pullat, R., Mereste, U.* Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jahrhundert und die Rekonstruktion der Zeitreihen in der geschichtlichen Demographie (anhand der Kirchenbücher). — Kölner Vorträge und Abhandlungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Heft 34. Köln, 1982.

tugem sellel veidi pikemalt. Vaatluse all on erinevates sotsiaalsetes kihtides toimunud arvulised muutused. Näiteks moodustas kaupmeeskond (koos pereliikmetega) kogu elanikkonnast 1754. ja 1763. aastal vastavalt 13,7 ja 13,6%. 1773. aastaks oli tema osakaal vähenenud 8,6%-ni, kuid 1796. aastaks tõusnud taas enam-vähem sajandi 50.—60. aastate tasemele. Kaupmeeskonna arvukuse vahepealset langust seostab autor kaubanduse madalseisuga (l. 81). Huvitav on märkida, et käsitöölise arv suurenes pidevalt ka sel kaupmeestele ebasoodsal perioodil, mistõttu oodanuks siin veidi detailsemat analüüsi.

Rahvastiku etnilise kuuluvuse jälgimisel leiab Kenéz õigusega, et nimeade analüüs, mida ta kasutas 1763. ja 1772. aasta elanikkonnaloendite puhul, on metoodiliselt ebarahuldav. Seetõttu on ta 1786. aasta

maksualuse elanikkonna pereloendi juures pidanud otstarbekaks arvestada peale nimeade ka sünnikohta, elukutset jms. Sellele vaatamata on määrang jäänud paljudel juhtudel ebakindlaks, mistõttu autor soovib tulemusi käsitleda teatud ettevaatusega. Küllaltki suure osa elanike (1772. aastal 11,5%) etniline kuuluvus on jäänud määramata. On alust arvata, et lisaallikaid (näit. kirikumeetrikaid) kasutades on võimalik tulemusi täpsustada.

Igal juhul on Cs. J. Kenézi uurimuses teatud osade üsna napile käsitlemisele vaatamata (eelkõige elanikkonna loomulikule ja mehaanilisele liikumisele pühendatud peatükid) antud Tallinna rahvastiku arengu põhijooned 18. sajandi teisel poolel, mida edasises uurimistöös tuleb kindlasti arvestada.

Teet VEISPAK